

بزرگسال را می‌سازند و شعریت شعر بزرگسال را شکل می‌دهند، مثل: تشبیه، استعاره، تشخیص، حسامیزی و... به طریقی، کم و بیش، در شعر کودک نیز وجود دارند. در شعر کودک، خیال و صورت‌های آن، بسیار نقش‌آفرین است. اشعاری که در این کتاب گردآمده، اغلب چیزی بیش از نظم ساده نیست و کمترین بهره‌ای از عناصر سازنده خیال نبرده است. به عنوان مثال، این قطعه شعر می‌تواند مؤید این ادعا باشد:

حمد خدای یکتا
کنیم او را ستایش
به ما داده عقل و هوش
از نعمتش می‌خوریم
او باقی و پاینده
ما راهدایت فرمود
خدا را باور داریم
زنده بماند پدر
خواهیم ز یزدان پاک
با هم شویم باسواد
کنیم ایران را آباد
(نغمه‌های دینی کودکان، صص ۱۵-۱۴)

درست است که این قطعه از نوعی وزن عروضی (هرچند شکسته بسته) برخوردار است و در قالب مثنوی سروده شده، اما صرف وزن نمی‌تواند شعر بیافریند. هرچند بسیاری از صاحب‌نظران، بر این باورند که موسیقی بیرونی (وزن) نقش فراوانی در شعر کودک دارد، در کنار موسیقی بیرونی، جایگاه تأثیرگذار صور خیال را نباید فراموش کرد. در شعر کودک، عناصر سازنده خیال، عاطفه و خلاقیت بیشترین تأثیر را دارند و کودک از شعرهایی که از این ویژگی‌ها برخوردارند، فراوان لذت می‌برد.

باری، کتاب «نغمه‌های دینی کودکان» که به کوشش آقای علی صافی، تدوین شده، از زوایای گوناگون قابل تأمل است. تدوین‌گر این کتاب، تلاش داشته نقش یاورهای مذهبی را در شعر کودک بنمایاند که البته، میزان موفقیت او جای تأمل دارد.

«نغمه‌های دینی کودکان» حاوی شعرهایی با مضامین مذهبی و دینی است برای فراگیران پیش‌دبستانی و دبستانی که همه این شعرها برای ساختن سرود در نظر گرفته شده است. بسیاری از این اشعار، حاوی پیام‌های آموزشی است؛ آن هم از نوع مستقیم که بدون تردید، به شکل‌گیری نوعی «ضدادبیات کودک» کمک خواهد کرد و بس.

کتاب مورد بحث، از هشت بخش تشکیل شده است که عبارتند از: بخش ۱: توحید و انس و آشنایی با خدا؛ بخش ۲: معاد؛ بخش ۳: نبوت و قرآن؛ بخش ۴: امامت؛ بخش ۵: فروع دین و احکام؛ بخش ۶: اخلاق و رفتار اسلامی؛ بخش ۷: سرودهای انقلابی؛ بخش ۸: بهار و طبیعت.

همان‌گونه که از عناوین بخش‌های این کتاب برمی‌آید، تمامی سروده‌ها از نوع ادبیات دینی و مذهبی است و تدوین‌گر، تلاش کرده خردسالان و دانش‌آموزان دوره ابتدایی، با کمک و همراهی مربیان و با استفاده از اشعار این کتاب، سرودهای مذهبی و مناسبتی بسازند. در بررسی اجمالی این کتاب، مواردی به چشم می‌آید که به برخی از آنها اشاره‌ای می‌کنم.

شعر یا ناسر؟

شعر کودک، از نظر ساخت، تفاوت چندانی با شعر بزرگسال ندارد. به دیگر سخن، عناصری که شعر

از دیرباز و از همان آغاز پیدایش شعر فارسی، شاعران، کم و بیش، به باورها و پشتوانه‌های مذهبی توجه داشتند و هر شاعری، از نظرگاه خویش، تلاش می‌کرد از آنها بهره ببرد. شاعرانی چون کسایی مروزی که به قولی نخستین شاعر شیعه است، فرزانه توس، فردوسی بزرگ، حافظ، مولوی و دیگران، بی‌گمان، بن‌مایه‌های شعریشان از باورهای مذهبی و دینی بهره‌مند است. در ادامه این روند، در دوره صفوی، گرایش شاعران به این مقوله بیشتر شد و شاعران، به طور گسترده، به مدح و منقبت بزرگان دین پرداختند و موجب گسترش ادبیات دینی شدند که البته، چگونگی بهره‌مندی شاعران از پشتوانه‌های مذهبی در این عصر، خود مقوله‌ای جداگانه است که پرداختن به آن، در این مقاله نمی‌گنجد.

اما موضوع بحث ما، شعر کودک و ادبیات دینی کودکان است، سابقه شعر کودک ایران، به طور رسمی به یک قرن نمی‌رسد و صد البته، فراز و نشیب‌های فراوانی را درنور دیده است که این خود نیز نیاز به ژرف‌نگری دارد.

برخی از شاعران کودک، آگاهانه و با مطالعه، به سرایش شعر کودک دست زده‌اند و در این مسیر، با ارائه خلاقیت‌هایی، موفق بودند و دسته‌ای دیگر از شاعران، با آنکه آشنایی کافی و واقعی با ویژگی‌های ادبیات کودک نداشتند، ناآگاهانه در این راه به ظاهر آسان و در باطن دشوار، گام نهادند که بی‌شک می‌توان گفت مسیر حرکت ادبیات کودک را دچار بحران کردند و با چاپ آثاری ضعیف و نه درخور ادبیات کودکان، قلمرو حساس ادبیات کودک را آشفته ساختند.

اما در برخی از اشعار این دفتر، آقای صافی، به سبب موضوعی کردن شعر، بیت یا ابیاتی را با امضای (مؤلف!) به آن اشعار افزوده که نه تنها این کار موجب تقویت شعر نشده، بلکه آن را ضعیف‌تر کرده است

توجه کافی داشتند و اساساً می‌دانستند که در سرایش اشعار مذهبی و دینی، باید به شعر بودن شعر توجه بیشتری داشت تا تأثیرگذاری این اشعار فراگیرتر شود. اما در برخی از اشعار این دفتر، آقای صافی، به سبب موضوعی کردن شعر، بیت یا ابیاتی را با امضای (مؤلف!) به آن اشعار افزوده که نه تنها این کار موجب تقویت شعر نشده، بلکه آن را ضعیف‌تر کرده است. این خود نشان می‌دهد آقای صافی، با شعر کودک و با ویژگی‌های زیرساختی شعر کودک، آشنایی کافی ندارد. در اینجا، به یک نمونه از این دست اشعار که اصل شعر از آقای یمینی شریف است، اشاره می‌شود:

جوچه من چه ماهی
سـفیدی و سیاهی
پـر هـا تـ چـه رنـگـارنـگه
راه رفـتنت قشـنـگه
جیک جیک تو چه خوبه
نوک می‌زنی به دونه
حـنـایـیه سـر تو
چـه خـوشـگـله پـر تو

□

خدای من چه زیبا
می‌آفرینه تو را

شکر من کنم خدا را
که داده این نعمت را
دو بیت پایانی این قطعه شعر، از آقای صافی است و ببینید از نظر زبان و محتوا، چه قدر با شعر یمینی شریف متفاوت است.

همان طور که اشاره شد، در سرایش اشعار موضوعی، به ویژه با موضوعات مذهبی و دینی، شاعران باید به خلاقیت و به جوهر شعر توجه بیشتری داشته باشند.

به این قطعه شعر که درباره «نماز» سروده شده دقت کنید و خودتان قضاوت کنید که آیا واقعاً شعر کودک پس از انقلاب، این است؟! آیا با این شعر، می‌توان کودک را با نماز بیشتر آشنا کرد؟! آیا این شعرها نمی‌تواند بدآموزی داشته باشد؟! عامل وحدت ما، همین جماعت ماست

زیرا جماعت ما رمز سعادت ماست
با هم وضو می‌گیریم، از روی صدق و ایمان

که این طراوت ما نشان ز طاعت ماست
سر و لباس خود را پا گیزه می‌نماییم

خشنودی خدا از نظم و نظافت ماست
ما نوگلان قرآن با هم به مسجد رویم

تربیت و نزاکت، تاج شرافت ماست
در مسجد دبستان، نماز به پا می‌کنیم

امام جماعت ما مهد کرامت ماست
پیشنماز خوب ما دانا و مهربان است

پند و نصیحت او بهر هدایت ماست
با یکدیگر همدلیم، به درد هم می‌رسیم

که این نماز زیبا، امر رسالت ماست
(همان، صص ۶۷-۶۶)

اشعاری که در این کتاب گردآمده اغلب چیزی بیش از نظمی ساده نیست و کمترین بهره‌ای از عناصر سازنده خیال نبرده است

دفتر، تصنعی می‌نماید کفیی تردید به خاطر تصنعی بودن، تأثیرگذاری آنها نیز کم‌تر خواهد بود.

البته، باید به این نکته واقف بود که اساساً در ساخت سرود، سرودسازان و ترانه‌سازان به موضوع، بیشتر از هر چیزی می‌اندیشند و سپس به خلق اثر دست می‌زنند. اما شاعران زبردست و باتجربه، در خلق این‌گونه اشعار مناسبتی، به ساختار هنری شعر توجه بیشتری می‌کنند و حقیقتاً در ساخت اشعار دینی، باید شاعران به این نکته توجه داشته باشند.

به عنوان مثال، به این قطعه شعر از خانم پروین دولت‌آبادی توجه کنید.

به مادر گفتم: آخر این خدا کیست؟
که هم در خانه‌ی ما هست و هم نیست!
تو گفتی مهربان‌تر از خدا نیست

دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟

چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
نماز صبحگاهت را شنیدم

تو را دیدم، خدایت را ندیدم
به من آهسته مادر گفت: فرزند

خدا را در دل خود جوی یک چند
خدا در بوی و رنگ گل نهان است

بهار و باغ و گل از او نشان است...
(همان، صص ۱۲۱)

در این شعر که با موضوع خداشناسی سروده شده است، شاعر با خلاقیت خاص خود و با احساسی لطیف، توانسته به ساختار شعر توجه نماید. لذا به جرأت می‌توان گفت که این قطعه شعر، یکی از درخشان‌ترین شعرهای حوزه ادبیات کودکان به شمار می‌آید.

همچنین، شعرهایی مثل «سوغات مشهد» از افشین علاء، «لالایی عاشورا» از مصطفی رحماندوست، «کتاب» از عباس یمینی شریف و... که این شعرها هر چند درباره موضوعی خاص و مقدس سروده شدند، سرایندهگان این اشعار، به شعریت شعر

بسیاری از این اشعار، حاوی پیام‌های آموزشی است؛ آن هم از نوع مستقیم که بدون تردید، به شکل‌گیری نوعی «ضدادبیات کودک» کمک خواهد کرد

در این قطعه، اگر موسیقی بیرونی را از آن بگیریم، جز یک عبارت و نثر سست چیزی باقی نمی‌ماند. آرایه «تشخیص» یا جاندارنگاری (Personification) یکی از عناصری است که می‌تواند در شعر کودک، فراوان نقش داشته باشد و بیش از هر عنصر دیگر، بر ذهن و زبان کودک تأثیر گذارد. متأسفانه در بیشتر شعرهای این کتاب، از چنین عنصری خبری نیست.

از یاد نبریم که کودک، به هر چیز بی‌جان، جان می‌بخشد. برای عروسک بی‌جانش لالایی می‌خواند و با آن درد دل می‌کند و خلاصه، با تمامی اسباب‌بازی‌هایش مثل یک موجود جاندار حرف می‌زند و زندگی می‌کند. این عمل، یعنی شخصیت بخشیدن به اشیای پیرامون، از خصلت‌های کودکان است. در سرایش شعر کودک شاعران هم باید به این مسئله عنایتی خاص داشته باشند.

البته، ممکن است کسانی بر این عقیده باشند که موسیقی اگر در شعر کودک روان باشد و نم‌های حروف نیز در شعر به گوش برسد، می‌تواند جای خالی صورت‌های خیال را پر کند. بله، ممکن است برای خردسالان این‌گونه سرایش‌ها کمی دلچسب باشد، اما نمی‌توان این نکته را تعمیم داد و گفت شعر کودک واقعاً همین است!

به هر روی، در این مجموعه، به رغم تلاش تدوین‌گر، جز برخی از اشعار، بقیه جزو اشعار ضعیف به شمار می‌آیند و ای‌کاش تدوین‌گر، با مطالعه و کندوکاوی فراگیرتر، دست به انتخابی شایسته می‌زد و به این دفتر رونقی خاص می‌بخشید.

پیام‌های آموزشی مستقیم

در حوزه ادبیات کودکان، وقتی هدف آفرینشگر آموزش باشد، قطعاً آن اثر تأثیرگذاری‌اش را از دست خواهد داد. در اشعار این دفتر، همه سروده‌ها برای مناسبتی سروده شده‌اند. همچنین، برخی اشعار این